

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

Nu există îndoială asupra faptului că omul tuturor timpurilor încerca să dezvolte o privire comprehensivă cu care să poată radiografia lumea în cele mai mici și ascunse detalii ale ei. Omului îi este contrar firii să nu caute răspunsuri, căci o viață trăită între elemente cunoscute (ori cel puțin definite și descrise într-un anume fel) este mult mai sigură și trainică decât o existență dusă între șiruri nesfârșite de întrebare. *Homo intellectus*, așadar, caută să-și explice lumea motivat de curiozitate, dar în străfundurile ființei sale el are nevoie de răspunsuri și explicații pline cu sens care să-i poată oferi tăria necesară pentru a surmonta tragediile vieții. Dacă omul este o ființă în căutare de răspunsuri, neîndoielnic, moartea și lumea de dincolo au reprezentat și continuă să reprezinte cel mai mare mister existențial care îl va privi, la un moment dat, pe fiecare individ, în parte. Rutina vieții omului universal intră din când în când într-o paranteză marcată de moartea aproapelui său, iar astfel de momente devin oportune și prielnice pentru introspecții și întrebări de natură ontologică. Precum aburul părăsește apa fără să-i știrbească ființa, dar – deși într-o măsură aproape insesizabilă – îi împuținează materia sau precum frunza ce părăsește coroana pomului în timp de vară nu goleşte arborele, dar produce un anume gol (sesizabil, de regulă, doar pe secțiunea crengii pe care o popula), așa și omul ce părăsește comunitatea din ființa căreia face parte, produce un hiat ființial, care este cel mai puternic resimțit în familie, – nucleul de bază al societății – precum și în microuniversul bine încheiat al satului.

În studiul de față, intitulat *MOARTEA ȘI LUMEA DE DINCOLO. O PERSPECTIVĂ ETNO-FOLCLORICĂ*, ne-am propus drept obiectiv general să realizăm o frescă a modului în care omul lumii arhaice a satului românesc (drept exponent al conștiinței populare autohtone) a încercat și încearcă să cuprindă cu înțelegerea ceea ce este cunoscut în limbaj popular ca marea trecere,

precum și să surprindem în detalii felul în care acest om al gândirii mitico-ritualice se raportează la moarte și la ceea ce se ascunde după ea.

Motivația ce stă în spatele alegerii acestei teme se datorează, în cea mai mare măsură, unei pasiuni personale legate de cunoașterea lumii văzute prin ochii nealterați ai țaranului de ieri (și în măsura în care s-a păstrat) și de azi, o lume pe care o suspectăm ca ocupând rolul vistierului unei înțelepciuni și cunoașteri străvechi mai mult sau mai puțin bine conservate, pasiune la care se adaugă și un interes religios, psihologic, cultural și filozofic legat de trecerea la cele veșnice. O influență considerabilă au avut asupra alegerii cercetării acestui subiect și scrierile semnate de către C. G. Jung despre existența unui inconștient colectiv și a arhetipurilor, precum și fascinația pe care am dezvoltat-o în legătură cu modalitatea prin care credințele străvechi precreeștine se perpetuează de-a lungul generațiilor și – chiar dacă de cele mai multe ori se modifică substanțial și devin parte a unui conglomerat de credințe materializat într-un sincretism religios – se manifestă extrem de vocal în diversitatea materialului etnografic cunoscut.

Metodele de care ne-am folosit includ consultarea literaturii de specialitate, analiza hermeneutică a textelor propriu-zise, observația și interpretarea obiceiurilor și complexelor rituale, sinteza, analiza, studiul de caz, precum și metode comparatiste interculturale.

În vederea atingerii cu succes a obiectivului general, am acordat o atenție distinctă structurării ideilor în cadrul lucrării. Astfel, din moment ce am urmărit formarea unei imagini cât mai precise a modului în care țaranul român privește, înțelege și tratează marea trecere și lumea de dincolo, precum am mai menționat și în rândurile anterioare, am supus disecției hermeneutice un amplu material folcloric, acordând atenție deosebită diversității sale. Din moment ce considerăm că în autenticitatea ei cea mai sublimă conștiința populară se exprimă printr-un complex de mărturii culturale populare ce se sprijină pe trei piloni de susținere (literatura populară epică, literatura populară lirică și, nu în ultimul rând, obiceiurile și ritualurile înrădăcinate), am constituit capitole separate pentru fiecare în parte. Românul lumii arhaice și-a exprimat și dat mai departe convingerile, credințele și experiențele despre lume prin povești, cântări ori tradițiile pe care le perpetua. În cele ce urmează dorim să prezentăm osatura tezei cu unitățile care o compun și care oferă un spațiu de manifestare organizat analizelor și cuprind obiective specifice.

Primul capitol (*MAREA TRECERE. O ABORDARE SINTETICĂ*) – respectând oarecum tradiția realizării lucrărilor științifice – constituie, totodată, partea pur teoretică a tezei. Este capitolul ce oferă o fundamentare teoretică sumară a aspectelor practice pe care le analizăm în

capitolele următoare. Alcătuit din patru subcapitole (*Tranziția și starea de apoi - perspective filozofice; Hotarul dintre lumi și promisiunea religiei; Abordări și aspecte psihologice ale fenomenului morții; Moartea și misterul de dincolo în oglinda culturii*), acest capitol oferă o incursiune teoretică cu referire la modalitatea prin care moartea ajunge să fie înțeleasă în patru domenii diverse (filozofie, religie, psihologie, cultură), domenii de ale căror instrumente de apropiere ne-am folosit în secțiunile următoare ale tezei.

Cel de-al doilea capitol al studiului (*LUMEA META-FIZICĂ ÎN ȚESĂTURA EPICULUI POPULAR*) este, totodată, și primul capitol al lucrării în care vom supune analizei aripa epică a literaturii populare. Din moment ce epicul conține o serie de aspecte particularizatoare, considerăm că o tratare separată a acesteia față de literatura lirică este cât se poate de benefică. Drept reprezentante principale ale genului literar am ales două specii distincte (și, considerăm noi, din mai multe motive, cele mai reprezentative): *basmul* și *balada*. În timp ce basmul este ideal – datorită structurării sale în proză – observării alterării elementelor de detaliu de-a lungul regiunilor și secolelor, balada – prin prisma organizării în versuri – dă dovadă de o stabilitate formală mult mai mare, ceea ce, apreciem, poate fi observat și în variantele pe care le supunem analizei. Ambelor specii sunt alocate subcapitole distincte (*Basmul, palimpsest al spiritului uman și Balada sau povestea conștiinței populare în versuri*) în care atât orizonturile definitorii și descriptive, cât mai ales opere propriu-zise ce aparțin de aceste specii au parte de un amplu spațiu de desfășurare interpretativă. Omul tuturor timpurilor a fost un *homo narrans*, ce își cuprindea propria viață, cât și pe cea a consătenilor săi în povești. Pornind de la această realitate, avem speranța că vom putea să surprindem mărturii ce ne oferă o imagine clară a modului în care comunitățile arhaice priveau moartea și, în special, cum alegeau să se manifeste în fața ei.

În cel de-al treilea capitol al tezei (intitulat *LIRICA DESPĂRȚIRII. BOCETE ȘI ALTE CÂNTĂRI FUNEBRE*) avem în vedere aripa lirică a literaturii populare românești și, asemenea capitolului anterior, consacram un spațiu pentru analizele unor creații ce aparțin de două specii înrudite, dar, cu toate acestea, distincte. Ambele specii există doar prin intermediul contextului funerar: bocetele (specie ale cărei structuri le așezăm sub microscopul hermeneutic în subcapitolul *O lume ce se arată prin plânsul bocetelor*) și cântările rituale (această specie, inclusă mult timp în rândurile bocetelor, este o autentică exprimare a mentalității aflate sub semnul mitului și este tratată în subcapitolul denumit *Cântările rituale ce acompaniază trecerea*). Dacă organizarea acestora în formă de versuri ne asigură de menținerea unei constante formale de-a lungul secolelor,

cea ce ne oferă prilejul unei cât mai autentice și veritabile incursiuni în trecuturile mentalității populare, specificul lor funerar concentrează tema morții și a lumii de dincolo în versurile pe care ni le prezintă.

Capitolul patru (*MAREA TRECERE ÎN ECOUL TRADIȚIEI*) beneficiază, neîndoielnic, de cea mai vastă întindere, ceea ce se explică prin numărul extrem de ridicat de credințe ce au generat comportamente ritualice înrădăcinate. Acest capitol, preconizăm, oferă cele mai multe incursiuni în mentalitatea arhaică ce se descoperă în fața morții. Dacă în prima parte ne propunem crearea unui orizont de definiții ce privește principalele noțiuni (simbol, rit, ritual, mit, obicei etc.), subcapitolele următoare sunt prezentate în firescul cronologic al morții și au în prim-plan analiza obiceiurilor (*De la semnele prevestitoare până la instalarea morții; De la instalarea morții până la înhumare; Sufletul – între rememorare și uitare*). Ultimele două subcapitole (*Entități transsepulcrale și reveniri nefirești în mentalul colectiv; Incursiuni ale gândirii populare dincolo de sepultură*) tratează existența entităților metafizice legate de moarte din cuferul de credințe populare, respectiv imaginile despre lumea de dincolo pe care țăranul român și le fabrică din creuzetul religios pe care vicisitudinile secolelor i le-au lăsat drept moștenire.

Ultimul capitol (intitulat *ASPECTE LINGVISTICE ȘI INTERCULTURALE*) se îndepărtează cumva din punctul de vedere al conținutului de capitolele anterioare. Acest capitol are o structură hibridă în care prin două subcapitole distincte – ambele de o relevanță considerabilă în vederea tratării temei – încercăm să înțelegem cât mai bine înțelepciunea populară la zenitul vieții.

În primul subcapitol (căruia îi atribuim titlul de *Marea trecere în oglinda transgenerațională a limbii*) urmărim să trecem în revistă cele mai reprezentative mărturii de limbă (cuvinte, dar în special expresii) în care generațiile din trecut și-au ascuns credințele și raportările față de moarte și lumea nevăzută dincolo de sepultură. Această abordare lingvistică, considerăm noi, se circumscrie firescului în condițiile în care limba (alături de obiceiuri) este cel mai loial vistor al unor realități ce s-au șters deja de pe scena actualității. Și mai interesantă este funcționarea expresiilor: combinații de cuvinte care întotdeauna reflectă altceva și mai mult decât elementele lexicale ce le compun, în mod individual. Mutațiile semantice au intervenit de-a lungul timpurilor, dar printr-o analiză etimologică noi porți ni se pot deschide înspre gândirea ce a guvernat comunități întregi și, la nivelul inconștientului colectiv, continuă să influențeze și în prezent.

Cel de-al doilea subcapitol este un studiu comparatist care urmărește confruntarea elementelor de primă relevanță din folclorul maghiar și cel românesc (în special din Transilvania), finalitatea fiind maparea atât a zonelor care prezintă aspecte comune de credință și atitudine ritualică, cât și a celor care particularizează fiecare grup etnic în parte, unul față de celălalt. Pe cât posibil, acordăm atenție și situațiilor în care proximitatea geografică a condus la împrumuturi culturalo-lingvistice interetnice.

Cercetarea noastră – care poartă titlul de *MOARTEA ȘI LUMEA DE DINCOLO. O PERSPECTIVĂ ETNO-FOLCLORICĂ* – constituie o lucrare hibridă (atât prin utilizarea de multiple metode de cercetare și instrumente de apropiere a lumii și de focalizare aparținând unor diverse științe umaniste, cât și prin complexitatea materialului folcloric și extra-folcloric utilizat) prin care am urmărit o mai bună înțelegere a mentalității populare românești cu privire la ceea ce implică părăsirea lumii de aici și eventuala existență ce se continuă dincolo de liniștea mormântului.

În primul capitol, destinat unei fundamentări teoretice, am reunit perspective arhicunoscute despre moarte și lumea de dincolo din patru domenii umaniste conexe, dar independente. Filozofia, religia, psihologia și cultura am considerat că sunt cele patru domenii umaniste de ale căror instrumente și legități de comprehensiune a lumii ne-am folosit în cercetarea noastră. Din domeniul filozofiei am ales să supunem analizei *Tratatul despre moarte* al lui Vladimir Jankélévitch, am navigat în jurul Dasein-ului din capodopera *Ființă și timp* a fenomenologului german Martin Heidegger și am meditat asupra ideilor despre moarte și lumea ce îi va urma din opera de căpătâi a filozofului spaniol Miguel de Unamuno: *Despre sentimentul tragic al vieții la oameni și la popoare*. În subcapitolul consacrat religiei am trecut în revistă cele mai importante credințe ale creștinismului (în special ortodox, dar am menționat și pozițiile Bisericii Catolice și cele ale protestantismului tradițional în cele mai importante dispute) în legătură cu starea sufletului omului după despărțirea de trup. În acest subcapitol, dintre autorii consacrați de ale căror scrieri ne-am folosit îi menționăm pe Sfântul Maxim Mărturisitorul și pe teologul ortodox francez Jean-Claude Larchet. În subcapitolul destinat psihologiei am prezentat lucrări ce supun studiului starea psihică a omului în apropierea morții sale ori după pierderea unei persoane dragi. Idei despre inconștientul colectiv și forme arhetipale aparținând lui Jung, precum și gânduri legate de forța terapeutică a identificării sensului în viață, aparținând părintelui logoterapiei, Viktor Frankl, am inserat în tot corpul lucrării. În ultimul și cel mai restrâns subcapitol, am realizat o incursiune de survol în

domeniul culturii, finalitatea acestei părți a cercetării constând atât în reliefarea relevanței morții așa cum se oglindește ea în majoritatea culturilor, cât și o anticipare a comportamentelor rituale înrădăcinate care contribuie la formarea culturilor popoarelor și care au fost dezbătute în alte părți ale tezei.

În cel de-al doilea capitol, consacrat genului epic al literaturii populare, am supus unei analize hermeneutice de rigoare principalele basme și balade populare românești în care motivul morții (propriu-zise și/sau simbolice) este prezent. Dintre multiplele basme analizate le menționăm pe cele mai reprezentative: *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, *Omul de piatră*, povestirea dobrogeană intitulată *Crăiasa apelor ori Zâna de pe țărnul florilor*. Fiecare basm supus procesului de analiză hermeneutică ne-a oferit noi aperturi prin care ni s-a facilitat accesul înspre înțelegerea sufletului popular. În subcapitolul dedicat speciei baladei am realizat o selecție numeroasă de opere (inclusiv balade istorice), dintre care două sunt acelea care se dovedesc a fi cele mai grăitoare pentru cercetarea de față: reprezentanta clasică a mitului transumanței românești, *Miorița* (cu multiple variante), respectiv *Lenore* (sau *Balada fratelui strigoi*), cunoscut în literatura română în special cu titlul de *Voica* ori *Voichița*. Realizarea în versuri a baladelor le garantează o stabilitate mai mare în timp, ceea ce ne-a înlesnit cercetările diacronice în tema dată. Puzderia de variante ale *Mioriței*, fiecare cu particularități ce modifică firul epic în chip individualizator, ne-au atras atenția asupra influenței fiecărei comunități rurale asupra unor opere de circulație națională sau chiar internațională, căci fiecare sat constituie un univers propriu ce își lasă amprenta asupra operelor populare. *Voica*, varianta românească a baladei de circulație internațională aparține de ramura balcanică a operei, prezentând evenimentele funebre și metafizice din baladă în stilul Europei balcanice.

În cel de-al treilea capitol am reușit, de această dată, să ridicăm la suprafața analizei convingerile ce dau naștere unor specii ale genului liric ce există doar în contextul funerar. Bocetele și cânturile rituale (specie ce își datorează existența și deprinderea de marea categorie a bocetelor nu altcuiva decât folcloristului Constantin Brăiloiu) sunt specii în materia cărora se concentrează credințele, convingerile și trăirile țaranului român, iar tot acest substrat se actualizează de fiecare dată când un membru al comunității arhaice părăsește lumea. În vederea realizării unui tablou cât mai complet al modului prin care lirica cântată (sau bocită) permite sufletului uman să își transpună în cuvinte cele mai profunde frici, dureri, pe de o parte, dar și

speranțele cele mai vii, pe de altă parte, am optat în favoarea trecerii în revistă și a interpretării unor bocete în funcție de tipul de rudenie de care aparține persoana defunctului (fată tânără, băiat tânăr, mamă, moșneag etc.), deoarece am sesizat diferențe la nivelul intensității sentimentelor defulate atât în funcție de gradul de rudenie, cât și în funcție de vârsta celui deplâns. În analiza cânturilor funerare – pe care le considerăm vistiere ale unor credințe demult șterse din conștiința oamenilor – am ales să supunem actului hermeneutic variante ale celor două cele mai reprezentative opere ale speciei: *Cântarea Zorilor* și *Cântecul bradului*. *Cântarea Zorilor* reprezintă, printre altele, o călăuzire trans-mundană a sufletului în universul strămoșilor.

În cel de-al patrulea capitol (intitulat *MAREA TRECERE ÎN ECOULA TRADIȚIEI*) am urmărit să surprindem și explicăm atât convingerile religioase ale țăranilor români, cât și comportamentele pe care aceste credințe le generează – într-o formă sau alta – de sute de ani. Legat de credințele țăranilor români se cuvine să spunem încă din capul locului că nu sunt pur creștino-ortodoxe. Într-adevăr, omul lumii arhaice nu are o gândire dogmatică, acesta nu a studiat ori citit cu atenție detaliile credinței creștin-ortodoxe. Tot ceea ce știe despre credința creștină este din auzite, astfel încât doar informațiile considerate necesare mântuirii le-a auzit din gura preotului din sat – singura sursă acreditată de învățătură creștinească. În astfel de condiții (la care s-a adăugat neîntârziat și refuzul ori dezinteresul Bisericii de a elimina elementele non-creștine din credință) substratul pre-creștin de origine păgână a surmontat influențele secolelor de creștinism și a dat, aproape de fiecare dată, naștere unor credințe sincretice de factură creștino-păgână. Omul arhaic caută răspunsuri, soluții și, înainte de toate, vindecare. Dacă i se pare că autoritatea bisericească ori învățăturile creștine nu îl ajută îndeajuns, acesta nu se sfiește să ia în considerare utilizarea unor învățături și practici de altă sorginte. Am putut fi constant martorii acestei realități de-a lungul multitudinilor de tradiții și obiceiuri ce se săvârșesc între momentul apariției semnelor prevestitoare ale morții și chiar până după împlinirea celor patruzeci de zile de la moartea omului.

În același timp, în acest capitol am analizat credințele și atitudinile oamenilor vizavi de entitățile metafizice ce aparțin de contextul funerar al lumii de dincolo. Din credințele și comportamentele oamenilor față de strigoi (vii sau morți) ori iele am putut deduce existența unui puternic nucleu germinativ de frică, ceea ce dă naștere, nu de puține ori, la acte rituale chiar sălbatice pentru ochii cititorului civilizat, dar care deservește un rol pur apotropaic (bunăoară, înfigerea țăruișului în inima cadavrului considerat vinovat pentru existența unor fenomene stranii).

În mod interesant, imaginația populară distinge două mari tipuri de entități metafizice: cele malefice (ielele și strigoi), pe de o parte și cele benefice (moșii și strămoșii), pe de altă parte, dovadă că inconștientul colectiv al populațiilor arhaice este capabil să producă și trăiri pozitive în raport cu aceste entități provenite din cealaltă lume. În ultimul subcapitol am studiat imaginarul colectiv tradițional, așa cum s-a păstrat acesta în credințele și riturile oamenilor. Am putut observa cum în majoritatea mărturiilor etnografice lumea arhaică posedă o imagine clar dicotomică a lumii de dincolo: pe defunct îl așteaptă fie desăvârșita beatitudine a raiului, fie eterna damnare între flăcările iadului. O altă particularitate ce se desprinde drept concluzie din analizele întreprinse este dată de pătrunderea graduală în universul dincolo de criptă. Instalarea morții nu coincide cu teleportarea sufletului într-unul din cele două spații amintite, ci reprezintă pur și simplu un proces îndelungat (de patruzeci de zile, dar numărul poate varia) prin care sufletul omului trebuie să parcurgă unele etape (vămile, în general) pentru ca în cele din urmă să se poată integra lumii strămoșilor.

Cel de-al cincilea capitol al lucrării a oferit spațiu pentru un studiu lingvistic prin care am reușit să surprindem acele credințe, trăiri și raportări (față de subiectul în discuție) adânc înmagazinate în inconștientul colectiv care sunt proiectate pe ecranul transgenerațional al limbii. Expresiile selectate au fost atent procesate de către aparatul hermeneutic utilizat și au creat zone de lumină în jurul unor realități ce fără studiul mecanismului limbii ar fi rămas în obscuritate. Deși expresiile legate de moarte, diavoli ori Dumnezeu nu ajung în majoritatea situațiilor să pătrundă în zonele conștiente ale aparatului psihic, se manifestă puternic în spațiul inconștientului, locul ideal pentru apariția instinctelor ca frica, mânia, speranța sau chiar iubirea.

Cel de-al doilea subcapitol al *ASPECTELOR LINGVISTICE ȘI INTERCULTURALE*, care este, totodată, și ultimul subcapitol al tezei, l-am consacrat studiului comparativ intercultural prin care am așezat față în față trăsăturile cardinale ale mentalității arhaice maghiare cu elementele principale ale gândirii populare românești. În urma analizelor tradițiilor, credințelor și literaturii populare maghiare, putem afirma că în majoritatea covârșitoare a cazurilor cele două mentalități prezintă similarități concludente, ceea ce se poate facil explica atât prin apropierea geografico-culturală (națiuni aflate în zona central-estică a Europei) și existența împrumuturilor interculturale (prin prisma coabitării în Transilvania, Banat și Maramureș), cât mai ales prin credința creștină comună. Diferențele observate sunt în număr considerabil mai mic și se datorează nu limbii ori

specificului etnic, ci aproape în exclusivitate tradiției confesionale (spiritualitatea creștină apuseană la maghiari – cu variantele romano-catolică și protestantă – și spiritualitatea orientală – ortodoxă sau greco-catolică – la români) în care cele două culturi s-au dezvoltat.

Considerăm că prin intermediul studiului întreprins ne-am atins atât obiectele specifice propuse, cât și obiectivul general al tezei. Cercetarea de față aduce o inovație în primul rând prin natura ei hibridă, interdisciplinară, prin care am reușit să reunim în același studiu și în jurul unei singure teme multiple domenii umanistice, diverse metode de cercetare, folclorul în toate straturile sale relevante, cât și aspecte extra-folclorice. Fără pretenția unei abordări exhaustive (ceea ce se constituie drept o imposibilitate, dată fiind natura și complexitatea subiectului), considerăm că teza *Moartea și lumea de dincolo. O perspectivă etno-folclorică* îndeplinește toate criteriile unei cercetări riguroase și multidimensionale și constituie un subiect de actualitate atât pentru cei angrenați în vastul domeniu al etnologiei, cât și pentru specialiștii în sociologie, psihologie și, nu în ultimul rând, pentru fiecare individ ce observă în mentalitatea populară mărturiile unei lumi străvechi ale cărei comori încă nu au fost toate aduse la suprafață și așteaptă să fie valorificate.